

KAREL URBÁNEK

Z HELFERTOVÝCH DOPISŮ ŽÁKŮM

Vzpomínají-li účastníci Helfertova muzikologického semináře na osobnost svého učitele a na ráz jeho vysokoškolského působení, oceňují Helfertovy pedagogické schopnosti či zásady vždy stejnými slovy. Je tedy zřejmé, že v Helfertově pojetí znamenal seminář víc než pouhou formalizovanou strukturu vyučovacího a učebního procesu. Helfert věřil, že na této půdě vznikne dříve či později metodologicky i lidsky pevně stmelená muzikologická škola a k tomu též mířilo celé jeho úsilí.

V třicátých letech začaly nést tyto snahy první reálné výsledky. Mezi Helfertem a řadou jeho žáků uzrály vyhraněné osobní svazky. Učitel našel ve svém žakovském okruhu přímé spolupracovníky i realizátory některých svých záměrů.¹⁾ Klasická vazba „učitel – žák“ tím nabyla nové, moderní a plně dynamické povahy. Byl-li Helfert až dosud činitelem spíše „dávajícím“, začali mu nyní žáci svou odbornou prací splácet všechno to lidsky a vědecky jedinečné, čím je v pedagogickém procesu zahrnoval.

Ke škodě české muzikologie se Helfertova idea školy ve své původní intenci nenaplnila. I po jeho smrti byla sice rozvíjena témata příznačná pro Helfertovo pracovní zaměření (moravská hudební historie, barok, janáčkovské bádání, lexikografie atp.), avšak scházela tu již integrující síla Helfertovy autority. Jedno však zůstalo: Helfertovi žáci si byli vědomi toho, že nemohou-li se odvděčit svému nezapomenutelnému učiteli přímo, mají tím větší povinnosti k jeho památce. Zhruba v desítiletých intervalech byly proto pořádány helfertovské výstavy, diskuse a konference²⁾ a od Helfer-

¹⁾ Připomeňme např., že 1. svazek sborníku *Musikologie* (1938) vydal Helfert spolu se svými žáky L. Kunderou, J. Rackem a K. Vetterlem. B. Štědroň se intenzivně účastnil práce na přípravě Pazdírkova hudebního slovníku naučného a J. Racke byl s Helfertem v těsných stycích na půdě Moravského muzea.

²⁾ Na zámku v Potštejně byla uspořádána první výstavka prací V. Helferta již v r. 1946 (dobová fotografie zachycuje ústřední panel, na němž je pod Helfertovou fotografií umístěno heslo „Tvořit – tvořit – tvořit“). V hudebněhistorickém oddělení Moravského muzea v Brně byl vybudován základní fond helfertovských památek a pramenů a v březnu a dubnu 1956 zde proběhla výstava „Vladimír Helfert a jeho tvůrčí odkaz“ (s přednáškou J. Racka „Vladimír Helfert – vědec a člověk“, 6. IV. 1956). 24. III. 1966 proběhlo pak z podnětu Katedry hudební vědy a výchovy filosofické fakulty UJEP na půdě muzea hudebněvědecké kolokvium k nedožitým Helfertovým osmdesátinám. Z dalších akcí uveďme odhalení pamětní desky na Helfertově domě 30. V. 1958 (péči filosofické fakulty a Městského národního výboru v Brně).

tových žáků a pokračovatelů vycházely i neustálé impulsy k reedici učitelových děl.³⁾ To vše jistě přispělo k tomu, že i pro mladší generace československých muzikologů zůstává Helfertovo dílo živou vědeckou hodnotou a etickou normou a že Helfertovo jméno není zapomenuto ani v širším internacionálním muzikologickém kontextu.

Úkolem této materiálové stati je ovšem něco jiného nežli bilance toho, co se pro Helferta udělalo a co by se ještě mělo vykonat. Tragika Helfertova vztahu k žákům, vztahu, který nemohl být pro předčasnou učitelovu smrt oboustranně naplněn, poznamenává dodnes všechny naše úvahy o vývoji, možnostech a historickém významu někdejší Helfertovy školy. Pídíme se proto v helfertovských pramenech po takových zprávách, jež by doložily, že Helfertovi bylo v jeho posledním a nejtragičtějším údobí života přece jen dopřáno vidět výsledky své mnohostranné práce s žáky. Helfertova korespondence válečných let⁴⁾ pak skutečně obsahuje projevy, z nichž vyrozumíme, že velký vědec byl ve chvílích svého největšího utrpení posilován vědomím užitku své vlastní pedagogické práce, pocity zadostiučinění i věrnosti a vděčnosti, kterou mu někteří z jeho nejbližších mladších spolupracovníků projevovali.

Skutečně průkazné jsou dva Helfertovy dopisy napsané v průběhu dramatického roku 1942 a odeslané dvěma blízkým žákům a spolupracovníkům, shodou okolností i pozdějším Helfertovým nástupcům a pokračovatelům na univerzitě. S Bohumírem Štědrněm, adresátem prvního dopisu, sbližovala Helferta kromě jiného společná práce na Pazdírkově hudebním slovníku,⁵⁾ s Janem Rackem, od roku 1939 docentem hudební vědy, zvláště dlouholetá heuristická spolupráce při budování sbírkových a dokumentačních fondů Moravského muzea.

Jak známo, strávil Helfert období od listopadu 1939 do počátku roku 1942 jako vězeň na Špilberku, v Kaunicových kolejích, ve Vratislavi a posléze ve Wohlau, odkud jej zcela paradoxně zachránila nemoc, která Helferta přivedla doslova na práh smrti. 2. ledna 1942 byl Helfert převezen z vězeňského léčebného zařízení do okresní nemocnice, odkud jej v únoru propustili jako zdravotně nevléčitelný případ. Následovalo léčení, které Helferta nejen zachránilo, ale vrátilo mu i síly k další práci. V následujících letech žije Helfert ve Stupčicích u Tábora, v Praze a v Miřeticích u Vlašimě a v závěru války je opět vězněn na Pankráci a v Terezíně (tento nucený pobyt bude pro něj osudný).

Je charakteristické, že již 14. ledna 1942 obrací se Helfert, stále nebezpečně nemocný, avšak plný duševní síly, naděje a plánů, na B. Štědrně.

³⁾ Zasluhou B. Štědrně vyšly Helfertovy práce *O Janáčkově* (soubor statí, Praha 1949), *O Smetanovi* (soubor statí, Praha 1950), *Tvůrčí rozvoj B. Smetany* (Praha 1953, něm. překlad Lipsko 1956), *Smetanovské kapitoly* (Praha 1954), *Základy hudební výchovy na hudebních školách* (Praha 1956) a *O české hudbě* (Praha 1957). V polovině šedesátých let podala pak katedra muzikologie pod vedením J. Vyslouzila nakladatelství Supraphon návrh na edici vybraných reprezentativních spisů V. Helferta.

⁴⁾ Bibliografii edičně zpřístupněné korespondence V. Helferta podal I. Poledňák v práci *Soupis prací V. Helferta* (in: *Musikologie* 5 — 1958, s. 309–310).

⁵⁾ B. Štědrně redigoval spolu s G. Černušákem a V. Helfertem zvláště písmena L–M jmenného svazku.

Věří v setkání, další spolupráci a jasně udává důvody své vděčnosti. Dopis otiskujeme v nezkrácené podobě:⁶⁾

Milý pane doktore, vážený příteli,

Jste první člověk, jemuž mimo okruh své rodiny píšu po svém osvobození a po návratu k životu. A řeknu Vám hned proč: protože chci Vám srdečně a horoucně poděkovat za to, jak Jste v nejkrutší době osvědčil své statečné a věrné srdce. Moje paní mi v každém dopise psala, jak krásně Jste ukázal své přátelství ke mně.⁷⁾ Asi si snad nedovedete představit, jak něco takového potěšilo a posílilo v tom hrozném vězeňském⁸⁾ životě, v těch otrockých temnotách a ve dnech plných pustoty životní. Vždyť, příteli, takový duševní svazek, založený na vzájemném pochopení, to je to nejvyšší, k čemu lze v životě dospět a to je také něco, co nedovede zničit žádná moc na světě. Jako vůbec celá ta doba vězení a pak mých tělesných útrap mi potvrdila v plném rozsahu to, co vždy bylo mou vírou: že vlastní duchovní svět, který si člověk v sobě vytvoří svou poctivou prací a svým poctivým srdcem i rozumem, je ten nejvyšší dar, jež Osud může člověku dopřát. A že to je zároveň úžasná posila a úžasná opora v době utrpení a ponížení. Říkal jsem si: můžete mne věznit, přivést až na pokraj sil, ale nemůžete mi vzít tento můj poklad, tento můj duchovní svět. A k tomu patří také ono přátelské porozumění. A tak jsem stále s vděčností a láskou na Vás vzpomínal, Vám za to vše děkoval a proto také spěchám, když mé uniklé životní síly se mi pomalu zase vrací, abych Vám za to vroucně poděkoval a ruku stiskl, aspoň v duchu zatím.

A pak Vám děkuju ještě za něco. Byl Jste tak laskav, že Jste o mně napsal onu studii o mé činnosti.⁹⁾ Bylo to pro mne ohromné překvapení a hluboce dojat jsem bral do rukou tu brožuru, když Jste mi ji poslal. Věnoval Jste mi tam tolik slov uznání a ocenění, že toho snad ani nezasluhuju. Ale vedle toho na mne hluboce působilo to, že Jste měl odvahu toto napsat v době, kdy jsem byl úředně dán do klatby. Tohle bylo od Vás, pane doktore a příteli, ohromně krásné. Jste statečná a dobrá duše — kéž Vám Osud mnohonásobně nahradí tento Váš krásný čin. A opět si asi nedovedete představit, co pro mne ta brožura znamenala. Kolik posily jsem v ní pro sebe našel v tom kriminálním životě! Jak mi často dodávala uvědomění toho, že snad přece jsem nežil nadarmo. A i jinak mi mnoho prospěla i v mém postavení jako vězně, když dozorcí viděli, že o mně vyšla tato studie.

A tak jsem se těšil, že až přijedu svoboděn do svobodného domova, že moje první cesta bude za Vámi, a že Vám za to vše vroucně stisknu Vaši statečnou přátelskou ruku. Zatím ovšem osud určil jinak. Moje nemoc,

⁶⁾ Dopis je v osobním vlastnictví B. Štědrone. Obálka nese adresu „Pan | prof. dr. Bohumír Štědroň | Brünn-Brno. | Úřednická čtvrt | Grillparzerova ul. 40. | Mähren.“ a jen zčásti čitelné poštovní razítko Wohlau. Dopis je datován „Wohlau, 14. I. 42.“

⁷⁾ V originále je text uveden následovně: „... jak krásně se Jste k nám ukázal své přátelství ke mně“. Slova „se“ a „k nám“ jsou přeškrtnuta.

⁸⁾ V originále psáno „vězenském“.

⁹⁾ B. Štědroň vydal práci *Dr. Vladimír Helfert. Přehled práce českého učenec* v Hudebním věstníku XXXIII — 1940 (7–8, 184–186, 9, 197–200 a 10, 218–223). Separát vyšel v Praze 1940 v Knihovně Unie českých hudebníků z povolání jako sv. 30.

kteřá rapidně se zhorřovala až dostoupila 2. ledna kritického bodu, mně pomohla z vězení, ale ovšem ve stavu velice zbědovaném. Vážený příteli, od března, kdy jsem neustále vedl boj se svou nemocí, boj, o němž jsem předem věděl, že ve vězení je marný, od té doby jsem několikrát pohleděl smrti přímo do očí. A od listopadu, když jsem viděl, jak nemoc se horší, jak ve vězeňském¹⁰⁾ prostředí mi prostě není pomoci, že — budu-li dále ve vězení — nutně zahynu a kdy jsem byl týrán hroznými bolestnými útrapami tělesnými, o nichž mohu snad říci, že to bylo hotové mučednictví — od tehdejší doby jsem se zcela smířil s otázkou smrti a prosil jsem jen osud, aby konec byl co nejmilosrdnější. Smířil jsem se se svým koncem s pevnou a klidnou myslí ve vědomí, že tělesná smrt není nejhorší zlo na světě. Řekl jsem si: nejsi jediný, kdo trpíš a umřeš pro lepší budoucnost národa a snad tvé stopy v duchovním životě národním budou zachovány a přinesou ovoce. A tak přišly vánoce, kdy mi život unikal, nový rok a poslední záchvat 2. ledna. Byl jsem zcela vyčerpán a vysílen. Přivezli mne pak 3. I. po osvobození do zdejší nemocnice, kde s návratem ke svobodě se zvolna vracím i k životu. A tedy až budu schopen další jízdy, pojedu domů, což bude, doufám, asi za 3 týdny. Ale tam doma budu vázán ještě na domov. A tak nebudu moct za Vámi hned pospíchat, abych Vám poděkoval. A proto Vám píšu dnes, abyste věděl, že na Vás s láskou a srdečně vzpomínám a že Vám vždy za Vaši krásnou, mužnou a přátelskou statečnost budu vděčen. A až budu doma, poprosím Vás, abyste za mnou přišel. Mám mnoho s Vámi k prohovoření, vezu si sebou některé plány pro další práce, které mi ve vězení uzrály. O nich chci s Vámi pohovořit. Zatím Vás srdečně zdravím, tisknu Vám ruku a prosím osud, aby Vám mnohonásobně odměnil za Vaši krásnou statečnou duši.

Váš Helfert.

Pozdravujte srdečně Černušáka. Také jemu napíšu co nejdříve!

V září 1942 je již Helfert v plné práci v klidnějším domácím prostředí. Udržuje korespondenční styk s mnoha blízkými a zajímá se i o detaily pracovního rázu. Proto jej nadchne zpráva o získání rajhradské sbírky pro brněnské muzejní fondy a o jejím dalším vědeckém využití. Zmiňuje se o tom též v dopise J. Rackovi z 15. září 1942 a záhy přechází k řešení obecnějších otázek vědecké práce a její etiky. Také tento dopis otiskujeme v doslovném znění.¹¹⁾

Milý pane doktore,

děkuju Vám srdečně za Váš poslední dopis, který jste mi sem poslal. Z Vaši zprávy o Rajhradu jsem měl nesmírnou radost. Ten Rajhrad!¹²⁾ Jak dlouho jsme o to usilovali! To jsou už léta, kdy jsem stále hovořil mít tu

¹⁰⁾ V originále psáno „vězenském“.

¹¹⁾ Dopis byl zaslán na adresu „Pan univ. doc. dr. Jan Racek Brno Černá pole. Uhrova ul.“ a nese datum „Vráž, 15. IX. 42“. Pro edici použito opisu, který dal k dispozici prof. dr. J. Racek, DrSc.

¹²⁾ Jádro rajhradské benediktinské sbírky získalo Moravské muzeum roku 1940, zbytky byly převzaty až v r. 1951 (viz Průvodce po archívních fondech Ústavu dějin hudby Moravského musea v Brně, Brno 1971, s. 80).

sbírku u nás. Vždyť její inventář, co máme v H. A.,¹³⁾ ukazoval na sbírku zcela mimořádného významu. I ve vězení mi stále získání Rajhradu tanulo na mysli. Speciálně mne tam láká materiál k dějinám sinfonie a komorní kvartetní formy na naší půdě. Tohle thema jsem načal už ve svém Mičovi¹⁴⁾ a stále hledal a hledal další vývojovou linii ke klasické sonátové formě. I v Itálii jsem tomu věnoval speciální badatelský zájem a mám už k té práci slušný materiál. Ale scházed mi ten spojovací článek u nás, a jeden z jeho pramenů tuším v Rajhradě na základě studia onoho inventáře. Ale i jinak je ta sbírka velice cenná. Je to zase nový, velmi podstatný příspěvek k poznání hudební kultury Moravy. A tak Vám k tomu získání co nejsrdečněji gratuluju. Tím jste provedl pro hudební historiografii velice záslužný skutek. Věřte, milý pane doktore, ta Vaše zpráva na mne působila jako signál nové naší práce v novém prostředí, v něž věříme. Jakoby osud dával znamení, že již je třeba myslit na další naši vědeckou tvorbu, násilím na čas přetátou. A tak vidíte, jak jste mne tím ohromně potěšil.

Píšete, že jste nemohl zajet do Prahy. Chápu to zcela a souhlasím, že duševní spojení, je-li silné a opravdové, stačí bez spojení fyzického. Ale přece bych velmi rád při příležitosti s Vámi pojednal o důležitých věcech, které se týkají organisace a rozvoje naší vědy v nových poměrech. Mnoho jsem o těchto věcech přemýšlel ve vězení a pak za své nemoci a mám dosti podrobně propracovaný plán této věci. Psát o něm nemohu; bude nutno o něm promluvit, protože samozřejmě budete ho platně účasten. Já budu v říjnu — nepřijde-li do toho nenadále nějaké přerušení — ve Stupčicích u Tábora a v listopadu v Chocni. Kdybyste v říjnu zajel do Prahy, mohl bych tam ze Stupčic také zajet, abychom se setkali. Zde budu asi do 19. t. m. a do konce října budu v Praze (Dejvice, Koulova 8, tel. 76.145). K těm organizačním plánům patří také další vydávání Musikologie — s ní chci vyjít hned, jak to bude možné — které ale musí být na jiných vydavatelských základech, a dále založení musikologické společnosti, zatím české, později slovanské. Dále je otázka rozhození sítě naší brněnské školy po universitách. Speciálně jde o bratislavskou universitu. Tohle a jiné bych rád s Vámi pojednal, dokud je čas příprav. Až uhodí čas, bude muset být vše připraveno; pak nesmíme tápat a musíme cílevědomě jít za svým. Co se neudělá v první čas a v prvních dnech, bude zmeškáno a těžko se dá dohánět. V tom také je termín naší rozmluvy. Raději dříve, než později.

Zmínil jste se, milý doktore, v posledním dopise, co jste mi psal do Prahy, o jakýchsi přehradách, jež se snad položily mezi nás. Pane doktore, prosím Vás, abyste jednou pro vždy byl přesvědčen o tomto: já svůj úkol v těchto věcech vidím v tom, abych lidi sdružoval a spojoval ke společné práci, a nikdy, abych je odlučoval, dokonce od sebe. To jsem prováděl podle svých sil a budu provádět ještě účinněji. Naše drahá česká kultura a zvláště naše hudební věda je tak potřebná dobrých, schopných lidí, že bych považoval za zločin je oslabovat nějakým osobním škorpením. Přirozeně, že mi neušly různé zjevny mezi mými bývalými posluchači a mohu říct,

¹³⁾ Mínen tzv. Hudební archiv, tj. dnešní sbírkový fond Ústavu dějin hudby Moravského muzea.

¹⁴⁾ Helfert má na mysli svůj spis *Hudba na Jaroměřickém zámku. František Miča 1696–1745* (Praha 1924).

že mne to vždy hluboce bolelo. Představoval jsem si vždy naši brněnskou školu jako něco, co i po stránce lidských kvalit bude muset být vzorem budoucnosti. Představoval jsem si takovou duchovní obec lidí, silných svou vírou v práci a v krásu — tedy lidí spojených důvěrou. Nedařilo-li se to dosud tak, jak bych byl chtěl, není v tom moje vina, aspoň já o ní nevím. Věřte mi doslova: tam kde vidím oddanost k věci a pravdivost v práci, tam také patří mé srdce, mé lidské city. A pak ještě něco: z doby svého vězení a své nemoci, a všech těch útrap, které mne na vlas přiblížily k smrti, jsem si odnesl mimo jiné jedno: nesmířitelný odpor ke všemu malichernictví. Toto malichernictví, osobní citlivůstkářství a tu neblahou českou falešnou preciositu, to vše, co dusí náš kulturní život, jsem odhodlán potírat, kdekoli se s tím setkám. A proto věřte: není a nebylo mezi námi nikdy přehrady. Já sám bych musel něco podobného považovat za malicherné. Ta doba tří let mne tak trochu vynesla o stupínek výše, odkud je zase širší i hlubší pohled na záhady života. Je to malinký stupínek na nekonečné stupnici k věčnosti. A to mi dává ještě větší věcnost a, chcete-li, přímost pohledu na vše, ale ovšem i snad větší laskavost. Posuzuju člověka především podle činů, nikdy podle náhody nebo podle povídání. — Tak Vám ještě jednou srdečně gratuluju k tomu Rajhradu.

Vyřídte mé uctivé pozdravy své paní choti. A co dělá dcerečka? Vám ruku tiskne Váš
Vladimír Helfert

Z obou Helfertových dopisů zaznívá nejen přesvědčení o hodnotě vědecké práce, ale i vřelý a neformální zájem o další spolupráci s žáky. Helfert dovede ocenit význam jejich úsilí a je si vědom jejich přínosu k řešení úkolů, jež vždy pojímal jako záležitost celé školy. Přestože Helfert dokáže projevit svým žákům upřímnou vděčnost, zaujímá v zásadních otázkách a při koncipování svých dalších záměrů stanoviska vzácně nadosobní, poznaným utrpením jen dále prohloubená. Z jeho dopisů vytušíme i sílu a míru vlivu, jímž působil na postoje a vývoj svých žáků. I když Helfertovi nebylo dopřáno naplnit ideu vlastní vědecké školy, je jisté, že naše současná hudební věda vděčí za mnoho svých pozitivních a pokrokových rysů právě jeho zásadovému a nesmírně lidskému přístupu k mladším generacím.

Od Helfertovy smrti uplynulo letos třicet let. Kupodivu nestačila ani tak dlouhá doba zmírnit pocit nenahraditelné ztráty. Kdykoliv přemýšlíme o Helfertově vztahu k žákům, k vlastní škole i ke globálním úkolům české muzikologie, vždy se nám připomene Helfertův odchod jako tragické přetržení historicky cenné, myšlenkově dynamické a morálně závazné kontinuity. A tento pocit ztráty se pro nás stává snesitelnější, můžeme-li dokázat, že Helfert v nejtěživější situaci svého života snad přece jen nacházel posilu, zadostiučinění a zdroj štěstí v tom, čím mu žáci spláceli jeho péči a lásku.

AUS VLADIMÍR HELFERTS BRIEFEN AN SEINE SCHÜLER

Der Aufsatz schildert Helferts menschliche Beziehungen zu Hörern und Absolventen der Musikwissenschaft und zitiert zwei Schreiben: An Bohumír Štědroň vom 14. 1. 1942 und an Jan Racek vom 15. 9. 1942. Aus beiden Briefen spricht nicht nur die feste Überzeugung vom Wert der wissenschaftlichen Arbeit, sondern auch das aufrichtigste Interesse an der weiteren Zusammenarbeit mit seinen ehemaligen Schülern.

